

DEDE KORKUT KİTABINDA BİTKİLER

Dr. Seda GEDİK

Öz: Göçebe bir toplum olan Türklerin hayatında bitkilerin önemli bir yeri vardır. İçinde bulunulan hayatın bir nevi yansıması olan anlatmalarda toplumlar için önemli olan varlıklara yer verilmiştir. Bu nedenle Türk kültür hayatında etkin rol oynayan bitkiler, anlatmalarda çeşitli anlamlar yüklenerek ele alınmıştır. Türklerin yaşam tarzını, inançlarını, gelenek ve göreneklerini vb. yansıtan Dede Korkut Kitabı'nda da Türk kültür hayatında önemli bir yeri olan bitkilere yer verilmesi bu nedenle kaçınılmazdır.

Türkler, anlatmalarda bitkilere çeşitli anlamlar yükleyerek bir bakıma onları duygularını anlatabilmek amacıyla araç olarak kullanmışlardır. Dede Korkut Kitabı'nda da bitkiler sadece besin değeri olarak ele alınmaz; onlar, içinde bulunulan durumların veya duyguların anlatılmasında sembol özelliği gösterir.

Türkler "Hayat Ağacı"ndan yola çıkarak ağaca tanrısallık yükleyip onu kült kabul etmişlerdir. Bu nedenle bugüne kadar yapılan çalışmalarda Dede Korkut Kitabı'nda ağacın kullanımını ve yüklendiği anlamlar ele alınmıştır. Oysa Dede Korkut Kitabı'nda ağacın yanı sıra birçok bitkiye de değinilmiştir ve onların çeşitli özellikleri benzetme amacıyla kullanılmıştır. Biz bu çalışmamızda Dede Korkut Kitabı'nda geçen bitkileri ve bu bitkilere yüklenen anlamları örneklerle inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, kült, ağaç, bitki, kutsal ağaç.

PLANTS IN THE BOOK DEDE KORKUT

Abstract: Plants have an important place in the life of Turks, a nomadic society. The narratives, which are a kind of reflection of the life in which we live, have included the assets that are important for the societies. For this reason, plants which play an active role in the Turkish cultural life have been handled with various meanings in the narratives. Turks' lifestyle, beliefs, traditions and customs and so on.

Therefore, it is inevitable to include plants that have an important place in the Turkish cultural life in the Book of Dede Korkut, which reflects this. The Turks used the plants as a means of expressing their emotions in a sense by imposing various meanings on the plants. In Dede Korkut Book, plants are not only considered as nutritional value; they are symbolic in explaining situations or emotions. The Turks accepted the cult of the God of Life by starting from the Ağ Tree of Life yük. For this reason, in the studies carried out to date, the use of the tree and the meanings in which it is installed are discussed in the Book of Dede Korkut.

However, in the Book of Dede Korkut, many plants are mentioned besides the tree and their various features are used for analogy purposes. In this study, we will examine the plants

ORCID ID : 0000-0001-2345-6789

DOI : <https://doi.org/10.31126/akrajournal.647237>

Geliş tarihi : 15 Kasım 2019 / Kabul Tarihi: 20 Ocak 2020

*Doktor.

mentioned in the Book of Dede Korkut and the meanings attributed to these plants with examples.

Key Words: Dede Korkut Book, cult, tree, plant, sacred tree.

Giriş

Türk kültüründe bitkilerin hem inanç bakımından hem de günlük yaşamda çok önemli bir yeri vardır. Bitkiler insanın varoluşundan itibaren onun hizmetinde olmuştur (Gezgin, 2010: 20). Arkeolojik bulgulara göre insanlar, hem besin elde etmek hem de sağlık sorunlarını gidermek için bitkilerden yararlanmışlardır (Koçyiğit, 2005: 30).

Dünya kültüründe “*Hayat Ağacı*” olarak ele alınan ağaç, ilk insanın yaratılışıyla bağlantılıdır. İnsanlığın temelini dokuz dallı olan bu ağaca dayandıran inanç; ağacı insanların yaratılışıyla ilişkilendirerek bir nevi ağaca kutsallık yüklemiştir. “*Hayat Ağacı eski zamanlardan beri bilinen bir kavramdır; çünkü ağaç toprağa kök salar ve göğe doğru yükselir, böylece insan gibi her iki küreye aittir.*” (Schimmel, 2004: 39). Ayrıca İslamiyet başta olmak üzere diğer dinlerde de ağaç; sığınılan, zor durumda kalındığında kendisinden yardım istenen bir varlıktır. Mitolojide, hikâyelerde, masallarda ve halk hekimliğinde diğer bitkilerin de en az ağaç kadar önemli rol oynadıklarını görmekteyiz.

Dede Korkut Kitabı’nda da bitkilerin hem inanç dünyasında hem de kahramanların hayatlarında ne kadar önemli olduğu çeşitli örneklerle anlatılmaktadır. Anlatmalarda kahramanın zor durumda kaldığında ağaca sığınması, atasını ağaç olarak göstermesi de bunun en güzel örnekleridir. Biz burada Dede Korkut Kitabı’nda hangi bitkilerin nasıl ele alınıp kullanıldığını başlıklar altında ele alıp açıklayacağız.

1. Ağaç

Dünya kültüründe olduğu gibi Türk kültüründe de ağacın çok önemli bir yeri vardır. Ağaç, köklerinin yer altında, dallarının ise gökyüzünde olması bakımından özel bir yere sahip olup “*Hayat Ağacı / Kozmik Ağaç / Yaşam Ağacı*” olarak adlandırılır. “*Yakut ve Altay Türklerinde yaşam ağacına ‘Dünya Ağacı’ da denilir.*” (Karakurt, 2012 :830). Bunun sebebi ağacın bu özelliğiyle yer altı dünyası ve Tanrı’nın mekânı sayılan gökyüzüyle bağlantı kurmasıdır. “*Ağaçlar hem dünyanın eksenini oluşturmak hem de türenilen ata / ana olmak açısından kutsallığa sahiptirler.*” (Uslu, 2016: 39). Ağaç, dünya kültüründe doğurganlığın, ölümsüzlüğün, şansın, bereketin, sağlığın ve hastalıklardan korunmanın sembolü olarak yer almaktadır (Ağaç ve Sakarya: 2015: 3).

Ayrıca hayat ağacı; üç kozmik âlem arasındaki bağı, Tanrı’yı, yaratılış ve doğumu, gençlik ve ölümsüzlüğü, güç ve iktidarı sembolize eder. Mitolojik

inanca göre; ağaç insanın yaratılışının temelidir ve ilk insan ağaçtan türemiştir. “‘Kozmik Ağaç’ ya da ‘Hayat Ağacı’ ilk insanın yaratılışı ile doğrudan bağlantılıdır. Dünya topluluklarının ilk insanın yaratılışına dair mitlerinde ‘ağaçtan türeyen insan’ inancı son derece yaygındır. Dokuz dallı ağaçtan dokuz insanın türeyişi ve bu dokuz kişiden dokuz ayrı boyun meydana gelişi ile ilgili Türk inanışını, diğer dünya topluluklarında da çeşitli şekillerde görmek mümkündür.” (Ergun, 2004: 19). “Basat Tepegözü Öldürdüğü Destanı”nda ağacın ata sayıldığı ve soyun ona dayandırıldığı şu şekilde anlatılmıştır:

*“Memleketten doğum yerinden yerim güney
Karanlık gece içinde yolu kaybetsem ümidim Allah
Büyük sancak tutan hanımız Bayındır Han
Savaş günü önden at tepen alpımız Ulaş oğlu Salur Kazan
Babamın adını sorar olsan koca ağaç
Anamın adını dersin kükremiş aslan
Benim adım sorarsan Aruz oğlu Basattır.”* (Ergin, 2011: 161).

Ayrıca ağaç, zor durumda kalan kahramanın sığınağı olup onu içinde bulunduğu durumlardan kurtarması bakımından sığınılan ve kendisinden yardım istenen Tanrı’yı temsil eder. Bu nedenle ağaç; insanoğlunun inançları ve yüce saydıkları varlıklara, kutsal saydıkları hayvanlara, bitkilere, güneş, taş, ateş, su vb. unsurlara karşı çeşitli davranışlarda bulunması (Çobanoğlu, 1993: 288) olarak tanımlanan kült sayılır.

Dede Korkut Kitabı’nda da “kutsal ağaç” ifadesiyle tanrısallık anlatılmak istenmiştir (Ergun, 2000: 23). Dede Korkut Kitabı’nda “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Destanı”nda düşmana esir düşen Uruz, kendisinin asılacağı ağaçla konuşmuştur. Uruz, ağaca seslenirken onun birçok özelliğinden dolayı kutsal sayıldığına ve hayatın birçok alanında kullanıldığına vurgu yapmıştır.

*“Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç
Mekke ile Medine’nin kapısı ağaç
Musa Kelimin asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Erlerin şahı Ali’nin Düldülünün eyeri ağaç
Zülfikârın kanı ile Hüseyin’in beşiği ağaç
Eğer erdir eğer avrattır korkusu ağaç
Başına doğru bakar olsam başsız ağaç
Dibine doğru bakar olsam dipsiz ağaç*

*Beni sana asarlar çekme ağaç
Çekecek olursan yiğitliğim seni tutsun ağaç
Bizim elde olmalıydın ağaç
Kara Hindu kullarıma buyuraydım
Seni para para doğrayalardı ağaç.”* (Abdullah, 1997: 62).

Bu anlatmada ağacın insanların derdini anlayıp onlara yardımcı olacak bir varlık olarak algılandığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra ağaç insan yaşamıyla bağlantılıdır. İnsanın ağacının kuruması veya kesilmesi eskiden beri o kişinin hayatını kaybetmesi olarak görülür. Şamanlık inancına göre; herkesin bir ağacı vardır ve biri hayatını kaybederse ağacı da kurur. Şamanın ağacı kesilirse şaman ölür, ancak şamanın ağacını kesmek mümkün değildir. Çünkü ağaç kesilmek istendiğinde balta yön değiştirir ve kesmek isteyen kişinin ayağına gelir. Şaman öldükten sonra ise ağacı kurumaya başlar (Harva, 2014: 387; Yörükân, 2013: 236). Dede Korkut Kitabı’nda da “*Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan*” anlatmasında Burla Hatun’un esir düşen oğlu Uruz için eşi Kazan’a şu şekilde seslenmesi, oğluyla ağacını özdeşleştirdiğini göstermektedir:

*“Karşıma geçip yiğit benim ne bağırıyorsun
Geçmiş benim günümü ne hatırlatıyorsun
Kalkarak yerinden doğrulan Kazan
Kara gözlü atın beline binen Kazan
Hücum edip kara dağımı yıkan Kazan
Gölgeli koca ağacımı kesen Kazan.”* (Ergin, 2011: 109).

Ayrıca ağaçla insanın özdeşleştirilmesini “*Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*”nda Beyrek’in kız kardeşinin Beyrek’in ölümünü şu şekilde ifade etmesinde de görmekteyiz:

*“Karşı yatan kara dağım yıkılmıştır
Ozan senin haberin yok
Gölgeli koca ağacım kesilmiştir...”* (Gökyay, 2004: 86).

Aynı anlatmada Beyrek’in yaşadığını Banı Çiçek onun ailesine ağaç temasıyla haber verir:

*“Kanlı kanlı suların çekilmişti çağladı âhir
Koca ağacın kurumuştur yeşerdi âhir.”* (Ergin, 2011: 87).

“*Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı*”nda da Segrek’in annesi oğlunun yaşamasını ağacın yeşermesi olarak ifade eder:

“...Çekilmişti çağladı âhir
Koca ağaçta dal budağın
Kurumuştü filizlenip yeşerdi âhir...” (Ergin, 2011: 180).

Dede Korkut Kitabı’nda, Dede Korkut, anlatmaların sonunda uzun ömürlü olunmasını dilemek için ağacı kullanmış ve ağaçla insan yaşamını özdeşleştirmiştir. Bunu “*Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı, Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destanı, Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı, Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Destanı ve İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beylerin Öldüğü Destanı*” dışındaki tüm anlatmaların sonunda şu şekilde görmekteyiz:

“*Dua edeyim hanım: Karlı kara dağın yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin*” (Ergin, 2011: 56).

Köklerinin yer altında olması ve yerinden kolay kolay oynatılmaması, fiziksel olarak taşınmasının güç olması bakımından ağaç, fiziksel gücü de simgeleyen bir varlık olarak nitelendirilir. “*İlkel dinsel inanışlarda ağacın (daha doğrusu bazı ağaçların) gücü temsil ettiği kesindir.*” (Eliade, 2014: 269). Dede Korkut Kitabı’nda “*Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Destanı*”nda Karaca çobanın fiziksel olarak güçlü olması Kazan’ın kendisini bağladığı ağacı söküp onun peşine düşmesiyle anlatılmıştır. Bunu anlatmada şu şekilde görmekteyiz:

“*Karaca çoban zorladı, koca ağacı yeri ile yurdu ile kopardı, arkasına aldı, Kazan’ın ardına düştü*” (Özsoy, 2006: 53).

Burada Karaca çobanın fiziksel olarak çok güçlü olduğunu anlatmak için ağaçtan yararlanılmıştır. Normal bir insan büyük bir ağacı tek başına ve hiçbir malzeme kullanmadan yerinden oynatamazken; Karaca çoban çok güçlü olduğu için bunu kolaylıkla yapmıştır. Dede Korkut Kitabı’nda da özellikle şu ağaçlara yer verilmiştir:

1.1. Kavak

Türk mitolojisinde yaygın bir motif olan, göğün direği ve dünya ağacı olarak adlandırılan kavak ağacı, mevki bakımından büyüklüğü ve ululuğu ifade etmek için kullanılmaktadır. “*Onun birinci ve en önemli fonksiyonu göğün direği ve dünya ağacı olmasıdır. Yer altından gökyüzüne üç âlemi birleştiren ‘Bay Terek’, ‘Bay kavak’, Tanrı’nın sembolüdür. Ayrıca o, bağımsızlığın ve bayrağın da sembolüdür.*” (Ergin, 2004: 216). Ayrıca yer ve göğü birleştirdiğine inanılan kavak ağacı bir evin direği gibi obayı birleştiren baba olarak kabul edilir ve cehennem (yer altı), yeryüzü ve cenneti (gökyüzü) birleştirdiğine inanılır (Gezgin, 2010: 117). Hemen her anlatmada kullanılan kavak ağacı, genelde kahramanı ya da anlatmada önemli bir konuma sahip olan kişiyi anlatmak amacıyla kullanılır.

Kavak ağacı ile ilgili anlatılarda özellikle ak kavak olanının yer aldığı görülmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda da "*Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*"nda ak kavak ağacı fiziksel gücü anlatmak için kullanılmıştır. Yıllar sonra yurduna deli ozan şeklinde dönen Beyrek, Kazan'ın gücünü överken ona şu şekilde seslenir:

*"Sabah sabah kalkmışsın
Ak ormana girmişsin
Ak kavağın budağından sallayarak geçmişsin."* (Ergin, 2011: 82).

Ayrıca kavak ağacı, anlatılarda hem ölümü hem de dirilişi simgeleyen bir varlık olarak görülmektedir. Bunun en güzel örneği Manas Destanı'dır. Manas'ın hatununun rüyasında Manas'ın kavağa çıkmasını görmesi Manas'ın dirilişini, oğlu Semetey'in karısının rüyasında kavak ağacını görmesinden kısa bir süre sonra Semetey'in ölüm haberinin gelmesinde ise kavak ölümü sembolize etmektedir (Ögel, 2002: 67).

1.2. Servi

Servi ağacı her zaman yeşil kalması ve uzun boylu olması nedeniyle genelde sevgiliyi tasvir etmek için kullanılır. Sevgilinin güzelliği ve boyu serviyle özdeşleştirilir. Uzun boylu olmak, güzellik için gerekli olarak görülür ve bu nedenle hem yazılı hem de sözlü anlatılarda âşık, sevgilisinin uzun boylu olduğunu servi ağacı vasıtasıyla ifade eder. Servi ağacı, mitolojilerde yer alan ağaçların başında gelmektedir (Ersoy, 2007: 78). Dede Korkut Kitabı'nda da "*Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*"nda Dirse Han, hanımının güzelliğini ve uzun boylu oluşunu anlatmak amacıyla serviden yararlanmıştı:

*"Beri gel başımın bahtı evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyünce servi boylum"* (Ergin, 2011: 22).

"*Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı*"nda Kan Turalı da sevgilisi Selcan Hatun'un uzun boylu olduğunu belirtmek amacıyla "*servi boylum*" ifadesini kullanmış ve ona şu şekilde seslenmiştir:

*"Işıl ışıl ışıldayan ince elbiselim
Yere basmayıp yürüyen servi boylum..."* (Tezcan, 2001: 100).

Ayrıca bu örnekte servi ağacının yapraklarının yeşil kalıp ışıldaması ile Selcan Hatun'un elbisesi arasında benzetme yapılmıştır.

2. Çiçek

Çiçekler, hem güzel kokmaları hem de görünüşleri itibarıyla insanları etkiler. Ayrıca "*Çiçek adaletle ilişkili bir semboldür. Güneşin ışıklarının yer-*

yüzüne eşit dağılması adaletin herkese eşit olmasını; güneş ışıklarının yeryüzüne değmesi ile çiçeklerin açması ise güzelliği, iyiliği, faydayı, barışı, huzuru, güven ortamını ifade eder. Çiçek belirtidir, işaretidir, imdir, öncüdür, habercidir. Çiçek, ağacın vereceği meyvenin belirtisidir.” (Adıyaman, 2018: 260). Kız çocuklarının güzelliğini ve narinliğini ifade etmek için aileler kız çocuklarına “Çiçek” ismini verirler. Dede Korkut Kitabı’nda da “*Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*”nda Beyrek’in beşik kertmesi olduğu ve evlendiği kızın adı Banu Çiçek’tir.

Çiçek, güzelliğiyle göreni büyümesi bakımından anlatmalarda benzetme amacıyla kullanılmaktadır. Görünüşleri itibariyle dikkat çekmesi ve göze hoş görünmesi bakımından özellikle âşıklar şiirlerinde sevgililerini çiçeğe benzetmeyi uygun bulurlar. Anlatmalarda sevilen, beğenilen varlıkların güzellikleri çiçek vasıtasıyla ifade edilmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda “*Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*”nda Beyrek’in yaşadığına ve yıllar sonra yurduna dönmesine çok sevinen anne babası ona şu şekilde seslenir:

“Penceresi altın otağımın kabzası oğul
Kaza benzer kızımın gelinim çiçeği oğul” (Ergin, 2011: 88).

Bu örnekte “gelinimin çiçeği” ifadesiyle çiçeğin insana huzur ve güven vermesine değinilmiştir. Çünkü evliliklerde erkek, aileyi koruyan ve onların güvende olmasını sağlayan bir birey olarak görülmektedir.

2.1. Dağ Çiçeği

Tıbbın gelişmediği dönemlerde insanlar hastalıklarını tedavi etmek amacıyla doğadan ve doğa unsurlarından yararlanmışlardır. Bu nedenle bitkiler tarih boyunca hastalıkların iyileştirilmesinde halk hekimliği alanında kullanılmıştır. Tıbbın bugünkü kadar ilerlemediği çağlarda insanlar çeşitli bitkileri kullanarak iyi olmuştur. Hatta o günlerde keşfedilen bitkilerden bugün dahi ilaç yapımında yararlanılmaktadır. Ayrıca Şamanlar da hastalarını iyileştirmek için çeşitli otları kullanmışlardır. “*Altay’da da sayıları artan kadın şamanların yanı sıra eskiden otlarla ve çeşitli minerallerle tedavi eden otacıların, ebelerin varlığı da bilinmektedir.*” (Bayat, 2012: 157). Dağ çiçeği de halk hekimliğinde kullanılan bitkilerin başında gelmektedir. Dağ çiçeğinin çeşitli hastalıkları iyileştirmek amacıyla kullanılmasını Dede Korkut Kitabı’nda “*Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*”nda şu şekilde görmekteyiz:

“Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur korkma, boz atlı Hızır bana geldi, üç kere yararı sıvazladı, bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir dedi.” (Ergin, 2011: 32).

Görüldüğü gibi Boğaç Han’ın yarasının iyileşmesini Hızır’ın ona tavsiye ettiği dağ çiçeği sağlamıştır.

3. Meyveler

3.1. Güz Elması

İnanışa göre Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasına yol açan elma mitolojik olarak önemli bir bitkidir. Çocuksuzluğa çare olarak destanlarda, masallarda ve hikâyelerde genellikle elma kullanılır. Bu bakımdan elma, soyun devamını temsil eder. “*Elma, Türk halk kültüründe üremenin, çoğalmanın, yayılarak büyümenin ve murat almanın sembolüdür.*” (Şimşek, 2018:2354) Elma, bu özellikleri dışında görünüş itibariyle de oldukça önemli bir yere sahiptir. Ayrıca elma, kendisini yiyeni güçlendiren ve ona güzellik kazandıran bir meyvedir (Şimşek, 2008: 196). Bu nedenle hem bu özellikleri hem de güzel bir görünüşe sahip olması bakımından sevgililer elmaya benzetilir. Dede Korkut Kitabı'nda; sadece belirli bir zaman diliminde bulunması, şekil itibariyle güzel olması ve lezzetli oluşu nedeniyle yanak güzelliğini anlatmak amacıyla “*güz elması*” tabiri kullanılmıştır. Bunu “*Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*”nda şu şekilde görmekteyiz:

“*Beyrek gideli bam bam tepe başına çıktığım çok*

Kargı gibi kara saçımı yolduğum çok

Güz elması gibi al yanağımı yırttığım çok.” (Ergin, 2011: 86).

“*Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destanı*”nda da Burla Hatun, oğlunun esir düşüp yurda dönmemesi üzerine Kazan'a, oğlu Uruz'u sorarken yanaklarını tasvir etmek amacıyla “*güz elması*” benzetmesini kullanmıştır:

“*Yoksa a Kazan ayağımdan çizmeyi atayım mı*

Kara turnak ak yüzüne çalayım mı

Güz elması gibi al yanaklarımı yırtayım mı” (Ergin, 2011: 102).

Örneklere de görüldüğü üzere anlatılarda genellikle elma, yanakların canlılığını ve güzelliğini anlatmak amacıyla kullanılan benzetme ögesi olarak yer almaktadır.

3.2. Badem

“*Yüksek oranda kalsiyum, magnezyum, potasyum, fosfor, E vitamini, B2 vitamini ve antioksidan içeren*” (Gökçe, 2011: 14) aynı zamanda kuraklığa çok dayanıklı bir bitki olan badem eskiden beri Türkler tarafından bilinmektedir. Özellikle âşıklar, sevgilinin gözünün güzelliğini anlatmak için bademi tercih etmişlerdir. Bunun nedeni bademin şeklinin göze benzemesidir. Bazen de âşık, sevgilisinin ağzının küçük olduğunu belirtmek amacıyla bademden yararlanmıştır. Dede Korkut Kitabı'nda da sevgilinin güzelliğinin belirtilmesinde badem kullanılmıştır. “*Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı*”nda Kan Turalı, sevgilisi Selcan Hatun'un güzelliğini betimlerken bademden şu şekilde yararlanmıştır:

“...*Kar üzerinde kan damlamış gibi kızıl yanaklum
Çift badem sığmayan dar ağızlım...*” (Ergin, 2011: 141).

Kan Turalı, burada sevgilisi Selcan Hatun’un ağızının küçüklüğünü anlatmak amacıyla bademi kullanmıştır. Küçük ağızlı olmak güzellik unsuru olduğu için sevgilisinin güzelliğini bu şekilde tasvir etmiştir.

4. Sebzeler

4.1. Soğan

İnsanoğlunun çeşitli şekillerde tükettiği bitkilerin başında gelen ve “*Zambakgiller familyasından; yumrumsu ve yeşil yaprakları kullanılan keskin kokulu, acı bir otsu bitki*” (Gökçe, 2011: 14) şeklinde tanımlanan soğan anlatmalarda farklı anlamlarda kullanılmıştır. “*Eski Mısır’da soğan bazen evreni, bazense ölümsüzlüğü temsil ediyordu. Firavun, Keops Piramidi’nin inşasında çalışan işçilerin ücretini soğan, sarımsak ve maydanozla ödüyordu. Ayrıca Eski Mısır’da ölen kişilerin soğanlarıyla gömülmesi yaygın bir adetti.*” (Gezgin, 2010: 170). Tarihte maddi değeri olan soğan, zaman içerisinde bu değerini kaybederek hemen herkesin ulaşabildiği, özellikle yoksulluğu anlatmak için kullanılan ve anlatmalarda yokluğu sembolize eden bir varlık olmuştur. Soğan, anlatmalarda yokluğun sembolü kabul edilirken “*acı soğan*” ifadesi ise zor durumların simgesi olarak kabul edilmiştir. Başta destanlar ve hikâyeler olmak üzere diğer anlatmalarda zor durum içinde bulunduğu “*acı soğan*” ifadesiyle anlatılmıştır. Dede Korkut Kitabı’nda “*Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olması Destanı*”nda da düşmana esir düşen Uruz, içinde bulunduğu zor şartları anlatmak için “*acı soğan*” ifadesini kullanmıştır:

“... *Kıl çoban keçesi boyuncuğunu sürüyor de
Ağır ayak bağı topukçuğunu vuruyor de
Yanmış arpa ekmeği acı soğan övünü de...*” (Ergin, 2011: 105).

Uruz, burada “*acı soğan*” ifadesiyle çok zor şartlarda olduğunu, düşmanın kendisine çok kötü davrandığını ve sadece yaşamak için yemek yediğini anlatmıştır.

4.2. Sarımsak

Mitolojide Asklepios ölümsüzlük sırrını bulup ölülerini diriltir. Bunun üzerine Zeus ileri gittiğini düşünerek onu yıldırımla cezalandırır. Asklepios, düşerken elindeki ölümsüzlük reçetesi de yere düşer ve toprağa karışır. Reçetenin yere düştüğü yerde bir bitki filizlenir. Bu bitkinin sarımsak olduğu söylenir (Graves, 2010: 95). Yunan mitolojisinde ölümsüzlükle ilişkilendirilen sarımsak, Çin’de ise şans ve bereketin sembolü kabul edilmiştir (Gezgin,

2010: 164). Ayrıca sarımsağın güç verdiği inandırıldığı için sarımsak kuvvetle de ilişkilendirilir (Wilkinson, 2010: 89).

Tarih boyunca insanoğlunun çeşitli şekillerde kullandığı sarımsak, Dede Korkut Kitabı'nda; Burla Hatun'un eşi Kazan'la ava giden oğlu Uruz'un av sonrasında babasıyla eve dönmemesi üzerine oğlunu sorduğu bölümde geçmektedir:

*“Oğul oğul ay oğul
Mürüvetim oğul
Karşı yatan kara dağımın yükseği oğul
Karanlıklı gözlerimin aydını oğul
Sam yelleri esmeden Kazan kulağım çınlıyor
Sarımsak otunu yemeden Kazan içim yanıyor
Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor
Kurumuşça göğsümde sütüm oynuyor
Yalnızca oğul görünmüyor bağrım yanıyor
Yalnız oğul haberini Kazan söyle bana
Söylemez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana.”* (Ergin, 2011: 106).

Burada Burla Hatun sarımsağın yiyeenin ağzını yakmasına gönderme yaparak içindeki acıyla sarımsağın acısı arasında benzerlik kurmuştur.

5. Tahıllar

5.1. Darı

Buğdaygillerden ve kuraklığa dayanıklı olan darı, eskiden beri Türklerin yaşadığı coğrafyada yetiştirilen bir bitkidir. Darı da arpa gibi hem insan gıdası hem de hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Göçebe bir toplum olan Türkler hayvancılıkla geçindikleri için hem kendileri hem de hayvanları için tüketebilecekleri besin kaynaklarını tercih etmişlerdir. Ayrıca darıların kuraklığa dayanıklı olması göçebe bir toplum olan Türkler için tercih sebebi olmuştur. Türklerin günlük hayatlarında yer alan darıyı Dede Korkut Kitabı'nda “*Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olması Destanı*”nda şu şekilde görmekteyiz:

*“A bey baba
Deve kadar büyümüşsün yavrusu kadar aklın yok
Tepe kadar büyümüşsün darı kadar beynin yok.”* (Ergin, 2011: 93).

Burada Uruz, darıyı fiziksel olarak küçük olması bakımından karşılaştırma yapmak amacıyla kullanmıştır.

5.2. Arpa

Arpa, tarih boyunca insanoğlunun hayatında yer alan bitkilerin başında gelmektedir. Yunan mitolojisinde; Tanrı İakhos'un dünyaya gelmesinde rol oynayan arpa, Mısır mitolojisinde ise para kadar değerli bir varlık olarak yer almaktadır. Mısır Güneş Tanrısı Ra, kendisini memnun eden tanrılara ödül olarak arpa vermiştir. Mezopotamya mitolojisinde ise tarımla ilişkilendirilen Tanrıça Şala elinde arpa sapıyla tasvir edilir. Diğer mitolojilerde bereketin sembolü kabul edilen ve değerli görülen arpa İslam mitolojisinde ise Hızır söylencelerinde yer almaktadır.

Ölümsüz olduğuna ve yardıma ihtiyacı olanlara yardım ettiğine inanılan Hızır'ın yardımından ve bereketinden yararlanmak isteyenler bir kap arpayı gece kapılarının önüne koyarlar. Sabah uyanıldığında kap boşsa veya azalmışsa Hızır ve atının o eve uğradığına inanılır (Gezgin, 2010: 23).

Arpa, hem kıraç alanlarda yetişmesi hem de erken ürün vermesi açısından göçebe toplumlarda tercih edilen bir bitkidir. Göçebe bir toplum olan Türkler de hayvanlarına yiyecek sağlamak ve kendi ekmeklerini yapabilmek amacıyla arpadan yararlanmışlardır. Ayrıca arpa, buğdaya oranla daha fazla ürün vermesi nedeniyle Türkler tarafından tercih edilmiştir. Ekmek, insanların olmazsa olmaz besin kaynağıdır. İnsanlar zor şartlar altında da, iyi durumlarda da ekmeği tüketirler. Özellikle destanlarda, hikâyelerde ve diğer anlatılarda ekmeğin olmazsa olmaz bir besin kaynağı olarak yer alır. Dede Korkut Kitabı'nda "*arpa ekmeği*" ifadesi zor durumda olan kahramanın içinde bulunduğu olumsuz koşulların anlatılması amacıyla kullanılmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda "*Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olması Destanı*"nda Kazan, düşmana esir düşen oğlu Uruz'a şu şekilde seslenmiştir:

"... Benim namusum nereye varır oğul
Kıl çoban keçesi boyuncuğunu sürtiyor diyeyim mi
Ağır ayak bağı topukçuğunu vuruyor diyeyim mi
Arpa ekmeği acı soğan övüncüğü diyeyim mi..." (Ergin, 2011: 107).

Kazan, "*arpa ekmeği*" ifadesiyle oğlunun sadece hayatta kalabilmek için beslendiğini ve zor şartlar altında olduğunu belirtmektedir. Önemli tahılların başında gelen arpa aynı zamanda karın ağrısı, mayasıl, terme vb. rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılmaktadır (Bayatlı, 1955: 13).

6. Ot

Ot, göçebe toplumlar için oldukça önemli bir bitkidir. Hayvancılıkla geçinen ve göçebe bir hayat süren toplumda ot bulmak hayati önem arz etmektedir. Bu nedenle göçebe toplumlarda bir kişiye veya varlığa beddua ederken onun yaşamının sona ermesi için "*otun kurusun, ot bitmesin*" ifadeleri kulla-

nılır. Dede Korkut Kitabı'nda da "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı"nda oğlunu yaralı bir şekilde bulan Boğaç Han'ın annesi acısını anlatmak amacıyla Kazılık Dağı'na beddua ederken onun otunun kurumasını diliyor. Doğada otun kuruması, yokluğu ve ölümü anlattığı için Boğaç Han'ın annesi Kazılık Dağı'nın yok olmasını dilemektedir:

"... Akar iken akmaz olsun
Biter senin otların Kazılık Dağı
Biter iken bitmez olsun..." (Ergin, 2011: 31).

Doğada ot yetişmesi canlılığı ve hayatın devamını temsil eder. Ot bitmesi ise yaşlılığı ve canlılığını kaybetmeyi anlatmaktadır. Özellikle doğaya ve doğa unsurlarına bağlı yaşayan göçebe toplumlarda ot, bir yere yerleşmek veya göç etmek için tercih sebebidir. Dede Korkut Kitabı'nda "Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olması Destanı"nda da Kazan, oğlu Uruz'a yaşlılığı anlatmak için "ot bitmez" ifadesini kullanmıştır:

"Karşı yatan kara dağlar ihtiyarlasa
Otu bitmez el yaylamaz..." (Ergin, 2011: 107).

Sonuç

Tarih boyunca bitkiler, çeşitli özellikleriyle insanların yaşamında oldukça önemli olmuştur. Göçebe bir toplum olan Oğuzların yaşamında da bitkiler sahip oldukları özellikler nedeniyle hem günlük hayatta hem de kültür hayatında etkin rol oynamıştır. Bitkiler, anlatmalarda bazen kahramanın yardımcısı bazen onların yaralarına iyi gelen ilaç bazen ise benzetme unsuru olarak yer almıştır.

Özellikle ağaç mitolojik olarak insanın yaratılışıyla özdeşleştirildiği için "Hayat Ağacı" olması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle anlatmalarda insan yaşamı, ağaca benzetilir, ağacın kurumasıyla insanın yaşamının sona ermesi özdeşleştirilir. Ayrıca ağaç, kökleriyle yer altı dünyasına, dallarıyla ise gökyüzüne yani Tanrı katına ulaşması bakımından bitkiler arasında özel bir yere sahiptir. Bunu Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalarda da birçok kez görmekteyiz.

Anlatmalarda bitkilere çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bitkiler kahramanın içinde bulunduğu durumları veya duyguları anlatmak amacıyla da kullanılmıştır. Tıbbın bu kadar gelişmediği ve imkânların kısıtlı olduğu dönemlerde çeşitli hastalıkların iyileştirilmesinde bitkilerden yararlanılmıştır. Dede Korkut Kitabı'nda da kahramanın yarasının iyileştirilmesi için dağ çiçeğinin kullanılması buna güzel bir örnektir. Bunun dışında bitkiler hem şekil hem de görünüşlerinden yola çıkılarak benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda sevgililerin yüz güzelliğini anlatmak için güz elması kullanılması bunun güzel bir örneğidir.

Ayrıca anlatmalarda ekmek yapmak amacıyla arpa kullanıldığına da değinilmiştir. Çünkü arpa, hem kıraç alanlarda yetişen hem de erken ürün veren bir tahıl olduğu için göçebe toplumlarda tercih edilmiştir. Anlatmalarda yer verilen bir diğer tahıl ise darıdır. Anlatma içerisinde darıdan benzetme amacıyla yararlanılmıştır.

Sonuç olarak; göçebe bir toplum olan, doğayla ve doğa unsurlarıyla etkileşim hâlinde olan Oğuzların hayatında bitkiler oldukça önemlidir. Oğuzlar, bitkilerden besin maddesi olarak ve tedavi amaçlı yararlanmışlardır. Bunu da Oğuzların hayatı hakkında kapsamlı bilgi veren ve akaynaklık eden Dede Korkut Kitabı'nda örneklerle görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdullah, K. (1997). *Gizli Dede Korkut*. (Akt. Duymaz, Ali). İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Adıyaman, C. (2018). *Kutadgu Bilig'in Adbilim Bakımından İncelenmesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ağaç, S. ve Sakarya, M. (2015). “*Hayat Ağacı Sembolizmi*”. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), s. 1-14.
- Bayat, F. (2012). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Bayatlı, O. (1955). *Şifalı Otlar ve Lokman Hekim*. İzmir: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (1993). Türk Kültür Tarihinde Su Kültü. *Türk Kültürü Dergisi*. S: 361. s. 32-42.
- Dingil, S. (1992). *Bitkiler Tarih Mitolojisi*. İstanbul.
- Eliade, M. (2014). (çev. Arslan Özcan, L.). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı (İnceleme)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, M. (2000). “*Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları*”. Millî Folklor Dergisi, c. 6, Yıl: 12, S. 47, 22-31.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gezgin, D. (2010). *Bitki Mitosları*. Sel Yayıncılık.
- Gökçe, N. P. (2011). *Doğanın Mucizesi Şifalı Bitkiler*. İstanbul: Sis Yayıncılık.
- Gökyay, O. Ş. (2004). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Graves, R. (2010). (çev. Akpur, U). *Yunan Mitleri (Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Karakurt, D. (2012). *Türk Mitolojisi Ansiklopedisi (Resimli /Açıklamalı)*. Vikipedi : E-Kitap.
- Koçyiğit, M. (2005). *Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Özsoy, B. S. (2006). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Dr. SEDA GEDİK

- Şimşek, T. (2018). Türk Masal Anlatma Geleneğinde Elma Ödülü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. Sayı:7/4. s. 2352-2368.
- Şimşek, E. (2008). Ölümsüzlük İlacı. *Turkish Studies*. s. 193-204.
- Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar-İnceleme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uslu, B. (2016). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Wilkinson, K. (2010). (Çev. Toksoy, S.) . *Semboller ve İşaretler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yörükân, Y. Z. (2013). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. (haz. Yörükân, Turhan). İstanbul: Ötüken Yayınları.